

Giuliano da Empoli

KREMLIN VELHO

*"Päästää lukijan
Kremlin ja Putinin
pääkoppaan."*

– France Inter

Minerva

KREMLIN VELHO

Giuliano da Empoli

KREMLIN VELHO

Suomentanut ranskan kielestä Lauri Kaila Holma

minerva
MINERVA KUSTANNUS
HELSINKI

Ouvrage traduit avec le concours du Centre national du livre.
Suomennos on saanut tukea Centre national du livreltä (CNL).

Ranskankielinen alkuperäisteos:

Le mage du Kremlin

© Éditions Gallimard, Paris, 2022

Suomenkielinen laitos:

© Minerva Kustannus, 2023

www.minervakustannus.fi

Minerva Kustannus on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

Suomennos: Lauri Kaila Holma

Jevgeni Zamjatinin *Me*-romaanin lainaukset s. 18 ja 21–22 suomentanut Juhani Konkka.

Johann Wolfgang von Goethen *Faust II* -näytelmän lainauksen s. 99 suomentanut Otto Manninen.

Chamfortin mietteen teoksessa *Sivistyksen hedelmiä* s. 147 suomentanut Martti Anhava.

Omar Khaijamin nelisäkeen s. 268 suomentanut Annikki Suni Amin Maaloufin romaanissa *Samarkand*.

Raamattu, Ilmestyskirja, 21: 3–4 s. 279

Lauri Kaila Holma suomentanut muut sitaatit ranskan kielestä:

Raymond Barren kertoman Alexandre Kojèven lausahduksen teoksessa *Hommage à Alexandre Kojève* s. 9

Joseph Rothin teoksesta *Rechts und Links* s. 14

Astolphe de Custinen teoksesta *Voyage en Russie* s. 44–45 ja 274

Jean Cocteaun libretosta *Les Mariés de la Tour Eiffel* s. 233

Rainer Maria Rilken runosta vuodelta 1897 s. 201.

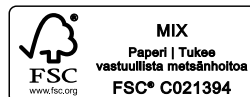
Kansi: Justine Florio / Taittopalvelu Yliveto Oy

Kannen kuvat: Shutterstock, 123RF

Graafinen ulkoasu ja taitto: Taittopalvelu Yliveto Oy

ISBN 978-952-375-983-1

Painettu EU:ssa

Tämä romaani pohjautuu tositapahtumiin. Tarinassa esiintyy todellisia ihmisiä, joille kirjailija on kuvitellut elämäntapahtumia ja keskusteluja. Kyseessä on silti tositarina Venäjältä.

Almalle

Elämä on komediaa. Sitä on näyteltävä vakavissaan.

ALEXANDRE KOJÈVE

Jo pitkään hänestä oli kerrottu mitä moninaisimpia tarinoita. Yksien mukaan hän oli vetäytynyt Athosvuoren luostariin kallioiden ja sisiliskojen keskelle rukoilemaan, toiset taas vanhoivat nähneensä hänet sotograndelaisessa villassa kokaiininhuuruisten mallien seurassa juhlimassa. Jotkut puolestaan väittivät nähneensä merkkejä hänestä Sharjan lentokentällä, Donbasin asejoukkojen päämajassa tai Mogadishun hävityksen keskellä.

Vadim Baranovin jätettyä tehtävänsä tsaarin neuvonantajana häntä koskevat huhut eivät ottaneet laantuakseen vaan niitä ilmaantui aina vain uusia. Joskus niin käy. Vallankäyttäjän vetovoima perustuu yleensä siihen, että hän toimii merkittävässä tehtävässä. Kun asema menetetään, on kuin töpseli vedettäisiin seinästä. Hahmo tyhjenee kuin huvipuiston portinpielen maskotti. Kun tällaisen ihmisen näkee myöhemmin kadulla, tuntuu käsittämättömältä, että hänenlaisensa hahmo on saattanut joskus herättää suurtakin kiinnostusta.

Baranov oli toista lajia. Minä en kuitenkaan osaisi sanoa, mitä. Valokuvissa voi nähdä vantteran muttei erityisen urheilullisen miehen, joka on miltei aina pukeutunut

tummiin vaatteisiin ja aavistuksen liian väljään pukuun. Hänellä oli tuiki tavalliset, ehkä hieman lapsekkaat kasvot, vaalea iho, mustat suorat hiukset ja ensi kommuunioonsa osallistuvan nuorukaisen kampaus. Eräällä videolla, joka on kuvattu työtapaamisen yhteydessä virallisen osuuden ulkopuolella, hänen nähtiin nauravan, mitä ei harrastettu paljoakaan Venäjällä, missä jo pelkkä hymy tulkittiin tyytyväisyyden merkiksi. Baranov ei kuitenkaan vaikuttanut olevan vähääkään huolissaan siitä, mitä hänestä ajateltiin. Yllättävää sinänsä, jos otetaan huomioon, että vaikutelmien luominen oli hänen työtään: hänen tehtävänsä oli asettaa peilejä piiriin niin, että kipinä roihahtaisi hurmukseksi.

Baranov luovi elämässään eteenpäin piirittäen itsensä arvoituksilla. Ainoa kutakuinkin varma asia oli hänen vaikutusvaltansa tsaariin. Niiden viidentoista vuoden aikana, jolloin hän oli tämän palveluksessa, hän oli hyvin keskeisellä tavalla osallistunut tsaarin vallan vahvistamiseen.

Häntä kutsuttiin ”Kremlin velhoksi” ja ”uudeksi Rasputiniksi”. Mitään tarkkaa tehtävää hänellä ei tuohon aikaan ollut. Hän ilmestyi presidentin työhuoneeseen kun kiireisimmät asiat oli hoidettu pois päiväjärjestyksestä. Sihteerit eivät häntä paikalle kutsuneet.

Saattoipa kutsujana olla itse tsaari omalla puhelinlinjallaan. Tai ehkä neuvonantaja itse aavisti, milloin hänen oli syytä saapua, kiitos erityistaitonsa, josta kaikki puhuvat kykenemättä silti sanomaan, mikä tuo taito oli. Joskus tapaamiseen saattoi osallistua kolmaskin osapuoli. Joku nosteessa oleva ministeri tai valtionyhtiön johtaja.

Mutta koska Moskovassa vallitsevan vuosisataisen perinteen mukaan kukaan ei pukahda koskaan mitään, satunnaisten silminnäkijöiden läsnäolo ei lainkaan valottanut sitä, mitä tsaari ja hänen avustajansa tekivät yön tunteina. Seuraukset nähtiin kyllä. Eräänä aamuna Venäjän kansa heräsi kuulemaan, että maan rikkain ja kuuluisin liikemies, suorastaan uuden kapitalistisen järjestelmän symboli, oli pidätetty. Toisella kerralla kaikki kansan valitsevat federaation tasavaltojen presidentit oli irtisanottu. Vastedes viranhaltijat nimittäisi tsaari eikä kukaan muu, olivat aamun ensimmäiset uutislähettykset ilmoittaneet vielä unenpöpperöiselle kansalle. Useimmiten yöllisen suunnittelun tulokset jäivät kuitenkin pimentoon. Vasta vuosia myöhemmin alettiin huomata aikanaan täysin luontevanoloisia muutoksia, jotka tosiasiallisesti olivat pikutarkan suunnittelun tulosta.

Noihin aikoihin Baranov toimi huomaamattomasti, ei näyttäytynyt missään eikä haastattelun antaminen edes käynyt hänen mielessään. Yksi tavaton piirre hänessä sentään oli. Toisinaan hän kirjoitti – välillä pienen esseen, jonka julkaisi jossakin tuntemattomassa riippumattomassa julkaisussa, välillä armeijan johdolle suunnatun sotilaallisia strategioita käsittelevän tutkielman, välillä jopa fiktiivisen kertomuksen, joka edusti hienointa venäläistä paradokseihin mieltynyttä kerrontaperinnettä. Näitä tekstejä hän ei koskaan julkaissut omalla nimellään, mutta ripotteli niihin kylläkin vihjeitä, jotka olivat kuin avaimia Kremlin unettomina öinä hahmotellun uuden maailman tulkitsemiseen. Näin uskoivat vähintäänkin moskovalainen hoviväki ja ulkovaltojen edustajat,

jotka kilvan pyrkivät tulkitsemaan Baranovin arvoituksellisia muotoiluja.

Kirjoituksensa Baranov julkaisi salanimellä Nicolas Brandeis, mikä oli omiaan antamaan asialle salamyhkäisen vivahteen. Kaikkein innokkaimmat näkivät nimessä viittauksen erääseen Joseph Rothin toisarvoisemman romaanin sivuhenkilöön. Tämä Tartaros-hahmo oli eräänlainen *deus ex machina*, joka astui kuvaan aina ratkaisevalla hetkellä – poistua kseen välittömästi. ”Valloittaminen ei vaadi voimaa”, hän sanoo, ”kaikki on näet rappeutunutta ja antautuu kyllä, tärkein taito on periksi antaminen ja sikseen jättäminen.” Samalla tavalla kuin Rothin romaanin hahmot miettivät, mitä aikoo seuraavaksi tehdä välinpitämättömyydestä onnistumisen avaimen tehnyt Tartaros, niin myös Kremlin valtapiirit ja niitä ympäröivä väki jäljittivät kaikkein pienintäkin vihjettä Baranovin ajatuksista – ja samalla myös tsaarin ajatuksista. Tehtävää ei lainkaan helpottanut se, että Kremlin velhon mielestä edistys perustui jäljittelylle, niinpä oli mahdoton tietää, missä määrin ajatukset olivat hänen omiaan ja missä määrin leikkiä muiden ajatuksilla.

Monimielisyys huipentui eräänä talvi-iltana, jolloin tiivis autosaattue sireeneineen ja henkivartijoineen laski kyytiläisensä eräälle pienelle avantgarde-teatterille, missä esitettiin yksinäytöksinen näytelmä, jonka oli kirjoittanut muuan Nicolas Brandeis. Pankkiireita, öljymagnaatteja, ministereitä ja FSB-kenraaleja jonotti safiireihin ja rubiineihin sonnustautuneiden rakastajattariensa kanssa, jotta he pääsisivät istumaan tuon heille tähän saakka tuntemattoman paikan kuluneisiin nojatuoleihin

ja näkemään näytelmän, jossa alusta loppuun saakka irvailtiin pankkiirien, öljymagnaattien, ministerien ja FSB-kenraalien kulttuurisille pakkoliikkeille ja turhan-tärkeydelle. ”Sivistyneissä maissa voi syttyä kansalais-sota”, näytelmän päähenkilö sanoi, ”mutta koska meillä ei ole kansalaisia, kyseessä on lakeijasota. Ei se kansalaissotaa pahempi ole, mutta vähän inhottavampi ja kurjempi kyllä.” Baranovia ei paikalla nähty, mutta pankkiirit ja ministerit osoittivat kaiken varalta täyden suosionsa: väitettiin, että näytelmän kirjoittaja tarkkaili perman-toa aition oikealla puolella olevasta pikkuriikkisestä ikkunasta.

Edes nämä lapselliset huvitukset eivät lievittäneet Baranovin levottomuutta. Jossain vaiheessa ne harvat ihmiset, jotka olivat tavanneet hänet, alkoivat puhua, että Baranov kävi aina vain synkemmäksi. Sanottiin, että hän oli huolissaan, väsynyt. Että hänellä oli muuta ajateltavaa. Hän oli päässyt vauhtiin liian aikaisin ja nyt hän oli pitkästynyt. Ennen kaikkea itseensä. Ja tsaariin. Tsaari sen sijaan ei pitkästynyt koskaan. Sen hän ilman muuta tiesi itsekin. Niinpä tsaari alkoi inhota avustajaansa. Mitä? Autoin sinut näin pitkälle, ja nyt menet ja pitkästyt? Koskaan ei kannata aliarvioida poliittisten suhteiden tunteelista puolta.

Sitten eräänä päivänä Baranov vain katosi. Kreml julkaisi lyhyen tiedonannon, jossa ilmoitettiin Venäjän federaation presidentin poliittisen neuvonantajan irtisanoutuneen. Sen jälkeen Baranovin liikkeistä ei enää tiedetty satunnaisista havainnoista huolimatta mitään, näille havainnoille kun ei koskaan saatu vahvistusta.

Kun muutaman vuoden kuluttua saavuin Moskovaan, Baranovin muisto häilyi kaupungin yllä kuin epämääräinen varjo, joka isokokoisesta ruumiista vapauduttuaan saattoi nyt näyttäytyä milloin missäkin, aina kun hänen nimeään tunnuttiin tarvittavan jonkin Kremlin vaikeaselkoisen toimen takia. Ja kun kerran Moskova – tuon uuden ja vielä jäsentymättömän ajan vaikeaselkoinen pääkaupunki – oli jälleen yllättäen parrasvaloissa, jopa meidän ulkomaalaisten joukosta löytyi niitä, jotka ryhtyivät tulkitsemaan entisen Kremlin velhon aivoituksia. Eräs BBC:n toimittaja oli tehnyt dokumenttielokuvan, jossa Baranov esitettiin syypäänä siihen, että avantgarde-näytelmistä tutut metkut olivat saaneet jalansijaa myös politiikassa. Toimittajan kollega puolestaan oli kirjoittanut kirjan, jossa hän kuvaili Baranovia eräänlaiseksi silmänkääntäjäksi, joka sai ihmiset ja puolueet ilmestymään ja katoamaan vain sormia napsauttamalla. Eräs professori oli kirjoittanut hänestä monografian ”Vadim Baranov ja Fake Democracyn keksiminen”. Kaikkia askarrutti, mitä hän oli viime aikoina tehnyt. Oliko hänellä yhä vaikutusvaltaa tsaariin? Millainen rooli hänellä oli Ukrainan sodan aloittamisessa? Mikä oli ollut hänen panoksensa propagandastrategian kehittämisessä – strategian jonka seurauksena maailman geopolitiittinen tasapaino oli niin suuresti järkkynyt?

Kuuntelin näitä selityksiä innottomana. Elävät ovat aina kiinnostaneet minua kuolleita vähemmän. Tunsin aina olevani maailmassa harhateillä, kunnes ymmärsin voivani viettää suurimman osan ajastani kuolleiden seurassa sen sijaan, että pitkästyisin aikaistaeni parissa.

Siksi noihin aikoihin Moskovassa ollessani viihdyin etenkin kirjastoissa ja arkistoissa, muutamissa ravintoloissa sekä yhdessä kahvilassa, jonka tarjoilijat ajan oloon totuivat minun yksinäiseen seuraani. Selasin vanhoja kirjoja, kävelin talven kalvaassa valossa ja joka alkuiltä synnyin uudestaan Seleznevsjakajadulla sijaitsevan kylpylän höyryissä. Iltaisin pieni Kitai-gorodissa sijaitseva baari avasi minulle levon ja unohduksen portit. Ja melkein kaikkialle kanssani kulki muuan suurenmoinen henki, josta saatoin löytää liittolaisen pohdintoihin, joihin olin ryhtynyt.

Jevgeni Zamjatin oli päällisin puolin 1900-luvun alun kirjailija, joka syntyi mustalaisten ja hevosvarkaiden kylään ja jonka tsaarinhallinto pidätti ja ajoi maanpakoon, koska hän oli ottanut osaa vuoden 1905 vallankumoukseen. Tämä taitavana kertomusten kirjoittajana pidetty kirjailija toimi laivastoinsinöörinä Englannissa, missä hän osallistui jäänmurtajien rakentamiseen. Kun Zamjatin vuonna 1918 palasi Venäjälle ottaakseen osaa bolševikkien vallankumoukseen, hän ymmärsi nopeasti, ettei onnelan rakentaminen työtätekevälle luokalle ollut järin korkealla tärkeysjärjestyksessä. Niinpä hän ryhtyi kirjoittamaan romaania nimeltä *Me*. Ja silloin tapahtui yksi niistä uskomattomista ilmiöistä, jotka auttavat meitä ymmärtämään fyysikoita heidän pohtiessaan rinnakkaisten maailmankaikkeuksien yhtäaikaisen olemassaolon mahdollisuutta.

Vuonna 1922 Zamjatin oli lakannut olemasta pelkkä kirjailija ja muuttui sen sijaan omaa aikaansa luovaksi koneeksi. Hän nimittäin uskoi parhaillaan kirjoittavansa

armotonta kritiikkiä rakenteilla olevasta neuvostojärjestelmästä. Myös sensorit lukivat teoksen tällä tavoin, mikä seurauksena kirjan julkaisu kiellettiin. Vaan Zamjatinpa ei ollut suunnannut sanomaansa heille. Tietämättään hän oli harpannut yhden vuosisadan yli puhutellakseen suoraan meidän aikamme ihmisiä. *Me*-romaanissa kuvailtiin yhteiskuntaa, jossa logiikka oli määräävässä asemassa, kaikki seikat muutettiin numeroiksi ja jokaisen yksilön elämää säädeltiin pienimpiäkin yksityiskohtia myöten suurimman tehokkuuden takaamiseksi. Valtaa käytti luja mutta mukava diktatuuri, jossa kenen tahansa oli mahdollista tuottaa kolme sonaattimuotoista sävellystä tunnissa vain nappia painamalla ja sukupuolten välisiä suhteita sääteli automaattinen mekanismi, joka kykeni määrittämään parhaiten yhteen sopivat kumppanit ja edesauttoi kenen tahansa parittelua kenen tahansa kanssa. Zamjatinin maailmassa kaikki oli läpinäkyvää, jopa kaduilla, missä taideteosta muistuttava kalvo nauhoitti jalankulkijoiden keskustelut. Sellaisessa yhteiskunnassa myös äänestämisen oli tietenkin oltava julkista: ”Kerrotaan, että muinaisajan ihmiset äänestivät jollakin tavoin salaa, varkaiden tavoin”, teoksen päähenkilö D-503 kertoo. ”Mihin he tarvitsivat kaikkea tuollaista salaperäisyyttä, on vielä lopullisesti selvittämättä – -. Meillä ei ole mitään salaamista eikä häpeämistä: me suoritamme vaalin avoimesti, rehellisesti, keskellä päivää. Näen itse omin silmin, miten kaikki äänestävät Hyväntekijän puolesta; kaikki näkevät, miten minä äänestän Hyväntekijää.”

Zamjatinin löydettyäni hänestä tuli minulle pakkomielelle. Minusta näytti siltä, että hänen teoksessaan

tiivistyivät kaikki meidän aikamme kysymykset. *Me* ei kertonut ainoastaan Neuvostoliitosta vaan kuvasi myös algoritmien silottelemaa rosotonta maailmaa, rakenteilla olevaa globaalia järjestelmää sekä sitä, kuinka auttamattoman riittämättömiä alkukantaiset aivomme olivat tällaisen maailman kohdatessaan. Zamjatin oli oraakkele, hän ei osoittanut sanojaan ainoastaan Stalinille vaan tuli samalla merkinneeksi myös kaikki tulevat diktaattorit, niin Piilaakson oligarkit kuin Kiinan ainoan puolueen johtavat virkailijat. Hänen kirjansa oli viimeinen ase koko planeetan pian kattavaa tietoteknistä mehiläisparvea vastaan, ja minun tehtäväni oli kaivaa planeettaa takaisin esiin ja viitoittaa sille tie. Ongelmana vain oli, että käytössäni olevilla keinoilla ei saatu Mark Zuckerbergia tai Xi Jinpingiä vapisemaan. Olin tästä huolimatta saanut taivuteltua yliopistoni rahoittamaan Zamjatinia koskevan tutkimuksen sillä verukkeella, että Stalinia paetuaan hän oli elänyt viimeiset vuotensa Pariisissa. Eräs kustantamo oli osoittanut hienoista kiinnostusta *Me*-romaanin uudelleenjulkaisua kohtaan, eikä dokumenttielokuvien tuottajana työskentelevä ystäväni ollut suoralta kädeltä tyrmännyt ajatusta siitä käsittelevästä elokuvasta. ”Yritä löytää materiaalia Moskovassa ollessasi”, hän sanoi siemaillessaan negronia eräässä yhdeksännen kaupunginosan baarissa.

Moskovaan saavuttuani työ jäi kuitenkin taka-alalle, kun huomasin, että säälimätön kaupunki kykeni tarjoamaan myös hienovaraisia nautintoja, kuten esimerkiksi kävelyt Petrovkan ja Arbatin jäisillä sivukaduilla. Stalininaikaisista julkisivuista uhkuva läpitunkematon ankeus

hellitti hieman osuessaan pajarien vanhojen kotitalojen kalvaisein heijastuksiin, ja jopa lumi, joka oli mustien autojen päättymättömän letkan jäljiltä sohjoa, välkehti sisäpihoilla ja kätketyillä, menneiden aikojen tarinoita kuis-kivilla pikkupihoilla kirkkaana.

Nämä ajallisuudet – Zamjatinin 1920-luku, *Me*-romaanin dystooppinen tulevaisuus, Stalinin kaupungin pintaan uurtamat arvet ja vallankumousta edeltäneen Moskovan miellyttävyyys – limittyivät keskenään ja aiheuttivat tuttua ristivetoa, joka siihen aikaan oli elämäni perusedellytys. Silti en ollut täysin välinpitämätön lähiympäristöni tapahtumia kohtaan. Olin kyllä lakannut lukemasta lehtiä, mutta sosiaalisesta mediasta sain kylliksi tietoa rajallisen tiedonnälkäni tyydyttämiseksi.

Seuraamiini venäläisprofileihin kuului muun muassa henkilö nimeltä Nicolas Brandeis. Tämä tuskin oli Kremlin velho vaan ennemminkin joku kazanilaisessa yksiossä lymyvä opiskelija, mutta tapasin yhtä kaikki lueskella hänen julkaisujaan. Venäjällä kukaan ei tiedä mitään, ei auta kuin kestää tai lyödä hanskat tiskiin. Eikä työsarka ollut kamalan suuri, sillä Brandeis julkaisi vain yhden lauseen kerran kymmenessä päivässä tai kahdessa viikossa, ei kommentoinut koskaan päivänpolttavia asioita, mukaili kirjoista poimimiaan fragmentteja, siteerasi laulujen säkeitä tai viittasi *Paris Review*'hun, joten hypoteesi kazanilaisesta opiskelijasta siis vain vahvistui.

”Paratiisissa kaikki paitsi uteliaisuus on sallittua.”

”Jos ystäväsi kuolee, älä hautaa häntä. Astu syrjään ja odota. Pian korppikotkat tulevat ja sinä saat liudan uusia ystäviä.”

Kremlin kabinetteihin sijoittuva huikea romaani

Hänet tunnettiin Kremlin velhona. Arvoituksellinen Vadim Baranov toimi vuosien ajan ”tsaarin” harmaana eminenssinä. Baranov oli myyttinen hahmo, eikä hänen eronsa jälkeenkään pystytty sanomaan, mikä huhu hänestä piti paikkansa. Kunnes eräänä iltana Vadim itse uskoo tarinansa tämän romaanin kertojalle...

Tarina vie lukijan Venäjän vallan ytimeen, jossa johdon hännystelijät ja oligarkit käyvät keskenään avointa sotaa ja missä Vadim, hallinnon luotettu takapiru, muuttaa kokonaisen maan arvaamattomaksi poliittiseksi näyttämöksi.

Kun hallinnon salaiset toimet käyvät yhä synkemmiksi, Vadim on valmis tekemään kaikkensa päästäkseen irti itse luomistaan vallan rakenteista. Johtotähtinään hänellä on vain vallankumouksesta selvinneen isoisänsä muisto ja lumoava armoton Ksenija, johon hän on rakastunut.

Romaanin keskushenkilön esikuvana pidetään Putinin entistä neuvonantajaa Vladislav Surkovia, jolta monet tutuiksi tulleet putinismin käsitteet ovat peräisin.

*”Voiko romaani heilauttaa ulkopoliitiikkaa?
Tätä mietitään nyt Ranskassa, jossa romaanista
Kremlin velho on muodostunut valtava kirjallinen hitti.”*

– Helsingin Sanomat

Giuliano da Empoli on sveitsiläis-italialainen kirjailija ja poliittinen neuvonantaja. Hän johtaa Volta-ajatushautomoa Milanossa ja toimii opettajana Sciences Po Parisissa. Hänen edellinen kirjansa *Les ingénieurs du chaos* käsitteli poliittista propagandaa, ja se käännettiin kahdelletoista kielelle. *Kremlin velho* on hänen ensimmäinen romaaninsa, ja se sai vuonna 2022 useita huomionosoituksia, muun muassa palkinnot Grand Prix du Roman de l’Académie française ja Prix Honoré de Balzac, ja oli lisäksi Goncourt- ja Prix Interallié -palkintofinalisti. Kirja on myynyt Ranskassa yli 450 000 kpl, ja sen oikeudet on myyty 30 maahan.

Kansi: Justine Florio /
Taitepalvelu Yliveto Oy

KL 84.2

CNL
CENTRE
NATIONAL
DU LIVRE

www.minervakustannus.fi

ISBN 978-952-375-983-1

9 789523 759831 >

FSC
www.fsc.org

MIX

Paperi | Tukaa
vastuullista
metsänhoitoa

FSC® C021394